

Články

Roman Jakobson a film o mizejícím světě folkloru

I

V dějinách myšlení o filmu vystupuje světoznámý jazykovědec Roman Jakobson (1896 – 1982) především jako autor (česky psaného) článku Úpadek filmu? z roku 1933;¹⁾ tento text, obhajující zvukový film a prohlašující metaforu a metonymii za „dva základní druhy filmové stavby“, byl opakovaně komentován,²⁾ překládán do různých jazyků (angličtiny, francouzštiny, němčiny, italštiny, portugalštiny, polštiny, maďarštiny) a publikován v časopisech a rozličných výběrech a antologiích. Nebyl to ovšem jediný příspěvek, v němž se lingvista Jakobson zaměřil na filmovou problematiku. Nedlouho předtím (v září 1932) uveřejnil v pražském německém listě Prager Presse (s nímž spolupracoval od roku 1925 a intenzivněji pak od počátku třicátých let) článek inspirovaný natáčením folkloristického filmu Vladimíra Úlehly *Mizející svět*. Zatímco aforistické výklady v zamýšlení nad údajným úpadkem filmu získaly značnou proslulost, tento článek, řadící se k dobově vázané publicistice, zůstal stranou pozornosti. Sám Jakobson jej zcela pominul ve svých retrospektivních vystoupeních, nezmiňuje se o něm ani ve známém rozhovoru o filmu z roku 1967,³⁾ ani v onom jediném odstavci, který věnoval filmu ve vzpomínkové knize *Dialogy*.⁴⁾ Článek rovněž nebyl zahrnut do jeho monumentálních „vybraných spisů“ (*Selected Writings*). Na existenci daného textu upozornil až přetisk v nedávno vydaném obsáhlém německém výboru Jakobsonových sémioticky orientovaných prací;⁵⁾ v návaznosti na to zařadila pak nová německá faktografická a bibliografická příručka do přehledu teorie filmu ve východní a střední Evropě odkaz na „jeden z řidčeji citovaných⁶⁾ příspěvků Romana Jakobsona“, který „pojednává o vztazích mezi etnologií a filmem“.⁷⁾

Uveřejnění překladu tohoto minimálně známého článku vycházejícího z minimálně známého českého filmu se stává dalším, byť jen dílčím, krokem v našem seznamování s prací velkého badatele, který význačnou část svého života spojil s českou kulturou a který z ní byl po několik desetiletí svévolně vylučován.

1) „Listy pro umění a kritiku“ 1, 1933, s. 45 – 49. Nejnověji přetištěno in Roman Jakobson, *Poetická funkce*. Jinočany 1995, s. 148 – 153.

2) Srov. např. Zbigniew Ciecnot-Gawrak, *Zarys dziejów teorii filmu pierwszego pięćdziesięciolecia 1895 – 1945*. Wrocław etc. 1977, s. 271 – 273.

3) Rozhovor je nyní dostupný v českém překladu a s komentářem Jana Svobody, in „Iluminace“ 6, 1994, č. 1, s. 97 – 108.

4) Roman Jakobson, *Dialogy*. Praha 1993, s. 95 – 96.

5) Roman Jakobson, *Semiotik. Ausgewählte Texte 1919 – 1982*. (Ed. Elmar Holenstein.) Frankfurt a. M. 1988, s. 251 – 255.

6) Tvzení o menší citovanosti můžeme zřejmě považovat za eufemistické – spíš by bylo na místě hovořit o práci (takřka – ?) necitované.

7) Hans-Michael Bock – Wolfgang Jacobsen (Ed.), *Recherche: Film. Quellen und Methoden der Filmforschung*. München 1997, s. 105.

II

Napsání článku o *Mizejícím světě* mohly podnítit faktory odborné i osobní povahy. Někdy v této době se Jakobson pod vlivem přítele Vladislava Vančury začal výrazněji zajímat o film. Především se ovšem – a to od počátků své vědecké dráhy – hluboce a soustavně zabýval folklorem a jeho specifickostí (např. v roce 1929 publikoval spolu s Petrem Bogatyrevem zásadní stať *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*⁸⁾). Také se blížila Jakobsonova habilitace na brněnské Masarykově universitě, na níž působil rovněž Vladimír Úlehla (1888 – 1947). Konečně scénář k *Mizejícímu světu* napsala Svatava Pírková, pozdější Jakobsonova manželka, která se pak také podílela na scénáři Vančurova filmu *Na sluneční straně* (1933), jehož hlavními autory byli Jakobson, Vítězslav Nezval a Miroslav Dismán.

Jakobson se vyjadřoval o díle ve stavu zrodu. Nemohl se tedy zaměřit, jak tomu bylo v mnoha jeho analytických pracích, na hotový výtvar. Po úvodním citátu, představujícím dost překvapivý vstup do problematiky (je to prostředek u Jakobsona značně oblíbený, srov. např. začátek stati *Úpadek filmu?*), a východiskové charakteristice regionu, v němž se film odehrává, tak článek podává obsáhlý chvalozpěv na tvůrce a na to, s jakou kompetencí a nadšením zvládali obtížné podmínky natáčení. Odtud autor přechází k obecnější úvaze, v níž jsou dobře patrná jeho formalistická východiska (protiklad materiálu a jeho uměleckého ztvárnění). Jádrem článku potom tvoří výklady o střetání vesnické a městské kultury a o procesu rozrušování vesnické kultury, propojené s ne zcela soustavnými poznámkami o postavách, ději a obrazovém ztvárnění vznikajícího filmu.

III

Přijetí díla, o jehož realizaci Jakobson psal s takovým nadšením, bylo nejednoznačné a poněkud rozpačité (*Mizející svět* měl slavnostní premiéru na počátku února 1933 a v kinech se objevil v dubnu téhož roku). Recenzenti sice *Mizející svět* většinou označovali za hodnotný film a za závažný kulturní čin, hovořili však i o amatérismu či diletantismu. Ceněna byla především obrazová stránka filmu (z hlediska technického i uměleckého), zejména záběry přírody, zahrnující i časosběrné zachycení růstu květín (Úlehla, profesí botanik, se tímto postupem soustavně zabýval a byl autorem celovečerního vědeckého filmu *Pohyby rostlin* [1928], na nějž také Jakobson ve svém článku – bez uvedení názvu – odkazuje). V zásadě kladně byla přijata rovněž vlastní folkloristická složka *Mizejícího světa*, již bylo nutno přiznat hodnoty reportážní a dokumentační. Naproti tomu za závažnou slabinu díla považovali takřka všichni recenzenti děj, který byl do filmu, jak říká Jakobson, zamontován: Děj charakterizovali jako banální, konvenční, sentimentální a anachronický; určitou omluvu našli přitom někteří v tom, že jde jen o jakýsi podklad umožňující prezentaci folkloristického materiálu, či o taktický ústupek, který měl filmu dodat jistou přitažlivost pro diváky. Jako zcela nezvládnuté se jevily herecké výkony (ochotnictví, strojenost). Obecně byla *Mizejícímu světu* rovněž vytýkána neobratná a technicky nekvalitní práce se zvukem.

Po stránce finanční skončil Úlehlův podnik katastrofou. *Mizející svět* byl v kinech zcela neúspěšný a hospodaření vyústilo ve více než milionový schodek. Věřitelé podali žalobu, která byla projednávána před krajským civilním soudem v Brně; v souvislosti s tím byly Úlehlovi exekučně zabaveny předměty za více než 90 tisíc korun. Dluh pak Úlehla splácel až do konce života.⁹⁾

Petr Mareš

8) Český překlad této práce (*Folklor jako zvláštní forma tvorby*) byl otištěn v souboru prací Petra Bogatyreva, *Souvislosti tvorby*. Praha 1971, s. 36 – 47.

9) Srov. Ivan Úlehla, *Vladimír Úlehla*. Praha 1994, s. 54 – 56.